

- ³⁶ Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 214.
- ³⁷ Терлецький О. Українці в Німеччині (1914 – 1918): Історія української громади в Раштаті. – Київ; Ляйпциг, 1919. – Т. 1. – С. 23.
- ³⁸ Die Ukraine und die Krieg. – München, 1915. – S. 23.
- ³⁹ Östeuropaische Zukunft. – Berlin, 1916. – № 1. – S. 14.
- ⁴⁰ Докладніше про це див.: Назарук Ю. Діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського під час Першої світової війни // Український історичний збірник (2002). – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 199-211; Ї ж. Організаційно-політична діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського серед полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині (1914 – 1917 рр.) // Наукові записки ІПІЕНД. – К., 2004. – Вип. 25.

Ярослав МАЛИК

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України
Львів*

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА КРАТА

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Американський континент, і особливо в Канаду, наростає, крім економічної, і політична еміграція. Чимало революційних, радикальних діячів, хто зазнавав переслідувань з боку царського уряду чи австрійських властей, також шукали притулку за океаном, де вони ставали організаторами культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності українців. Одним з перших таких діячів став Кирило Геник, який прибув до Канади в 1896 р. Він разом з Іваном Франком, будучи звинувачений у поширенні соціалістичних ідей у Східній Галичині, сидів у в'язниці в Коломиї. К. Геник продовжував пропагувати соціалістичні ідеї і в Канаді, де став ініціатором створення у 1903 р. читальні ім. Т.Г. Шевченка у Вінніпезі, був одним з організаторів першої української газети “Канадійський фармер”.

Одним з політичних і громадських діячів, що виїхав до Канади на початку XX ст., був Павло Крат.

Народився Павло Георгійович Крат у 1882 р. в Гадацькому повіті на Полтавщині. Батько його був ветеринаром, якого часто переводили на службу в інші міста Полтавщини. Так, у 1887 р. він був переведений у Хорол, а в 1892 р. – у Лубни, управителем хліборобської школи, де Павло Крат прожив 10 років. Як згодом згадував Павло, “краса тієї місцевості та люди, з котрими я за той час здивався, багато вплинули на мій духовний розвиток”. Із народних звичаїв, переказів, міфів та легенд Павло взяв найголовніше – потяг до правди. Тож вирішив стати бор-

цем за неї¹.

З 1893 р. Павло навчався у Лубенській гімназії. Тут він став членом таємного учнівського гуртка, до участі в якому його залучив однокласник Михайло Корінецький. У гуртку гімназисти студювали твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова. У домашньому музеї панів Скаржинських, що в с. Круглик під Лубнами, познайомився з історією козаччини. Згодом почав збирати пам'ятки української старовини: зброю, старі документи тощо.

У 1898 р. Павло Крат познайомився з українською письменницею Л. Яновською, яка підтримувала тісний зв'язок із членами української громади в Києві. Він показав Л. Яновській свої перші вірші, “котрі вона не дуже похвалила, але охоти від писання не відібрала”.

У родині Яновських Павло Крат познайомився із вдовою М. Кибальчича. Довідався він також про земляка Д. Лизогуба, одного із засновників і учасників “Землі і волі”, страченого у 1879 р. за підготовку замаху на Олександра II. Дізнався Павло і про те, що притягалися до відповідальності за участь у революційних гуртках і його родичі – кум І. Леонтович і брат матері Дмитро. Тут же, у Лубнах, він познайомився з першими соціал-демократами, яких заслали сюди за революційну діяльність.

У 1902 р. за порадою Миколи Порша Павло Крат став членом Революційної Української партії (РУП). Серед видань РУП, які Павло Крат поширював по селах Полтавщини, були “Самостійна Україна”, “Дядько Дмитро”, “Чи є тепер панщина”, “Страйк і бойкот” та ін.

У цей період змінюється тональність і зміст його поезій: від здебільшого ліричних, які писав у гімназії, до революційних за змістом, що кликали до боротьби з царизмом. Першою його революційною поезією став вірш “Демонстрація”, опублікований улітку 1903 р. під псевдонімом Павло Розвій-Поле в органі РУП – часописі “Селянин”.

Годі, годі нам терпіти, прокидайтесь, люди!

Доки цар над нами праве, щастя нам не буде!²

– так розпочинає Павло Крат свого вірша.

На сторінках часопису “Селянин” у 1903 – 1904 рр. з'явилися його поезії “Передзвони”, “Степанова доля” (переспів за М. Конопницькою), “Дума про те, як цар будував в'язницю”. З-поміж інших виділимо вірш “Пісня селян” (“Годі стогнати, годі терпіти”), який на початку 1904 р. “Селянин” вмістив без підпису, а в наступні роки він публікувався під псевдонімом П. Розвій-Поле. Зазначимо, що у період революційних подій (1905 – 1907 рр.) пісня була досить відома серед селян Полтавщини.

Павло Крат вів по селах Полтавщини революційну агітацію, декілька разів нелегально пробирався в Галичину, звідки доставляв революційну літературу. Все це, рід ясна, не залишилось поза увагою: в іменному списку “Лиц сомнительной политической благонадежности, проживающих в районе Лубенского, Переяславского и Прилуцкого

уездов”, складеному помічником начальника Полтавського губернського жандармського управління, є і прізвище Павла Крата³.

Після закінчення Лубенської гімназії (1903 р.) вчиться у Харкові, Москві та Петербурзі, в Київському університеті, його захоплюють революційні ідеї. Павло Крат стає одним з керівників РУП. Наприкінці 1904 р., коли в Революційній Українській партії відбувся розкол Павло Крат разом з Меленевським, Кавуном, Михайловичем та іншими організували Українську соціал-демократичну робітничу спілку, що ввійшла як складова частина в РСДРП (до меншовицького напрямку). Члени Спілки мали свій погляд на національне питання: досить скасувати царизм, встановити в Росії демократичну республіку, і національні та культурні права українського народу будуть забезпечені нарівні з усіма народами цієї республіки..

Члени Спілки поставили своїм завданням “ширити ідеї соціалізму і революції між українськими селянами і робітниками на українській мові, бо народ найкраще нас тоді зрозуміє”. Тому в думках і піснях Павла Крата звучить заклик до боротьби з царським самодержавством та поміщиками.

У цей період Павло Крат активно співробітничав у органі Спілки – газеті “Правда”, що виходила у Львові і нелегально пересилалася на Наддніпрянську Україну. На сторінках газети під псевдонімом Павло Розвій-Поле він опублікував нарис “Петербурзька неділя”, в якому докладно розповів про події 9 січня 1905 р. у Петрограді. “Враз всі зрозуміли, – пише П. Крат, – наче полуда з очей спала, що той, на кого вони покладались, на кого надіялись, є кат-падлюка, що дав зібратись народові, а потім звелів його голого різати...”⁴. Прямим закликом до боротьби звучать слова, що кров перших борців “не пропаде даремно, що за їхньою однією барикадою уся Росія вкриється такими, а то й більшими, міцнішими, такими, що не візьме вже їх царське військо, а сам царат згине під ними”⁵. До речі, нарис “Петербурзька неділя” вийшов у Львові окремою брошурою і разом з газетою “Правда” та додатком до неї (“Листок правди”) поширювався на Україні.

На сторінках “Правди” були опубліковані такі поетичні твори Павла Крата, як “До краю”, “На смерть Каляєва”, “Дума про волю”, “Дума про орла” та інші, в яких звучав заклик до повалення самодержавства в Росії.

Уникаючи переслідувань царської охоранки, П. Крат емігрував спочатку у Швейцарію, а 10 серпня 1905 р. прибув до Львова, де одразу ж включився у політичну діяльність.

Навчаючись у Львівському університеті, разом з М. Січинським, А. Коцком, І. Крип'якевичем та іншими передовими студентами веде П. Крат боротьбу за український університет. Найгостріша демонстрація відбулася у 1907 р. Студенти захопили корпус університету по вул. св. Миколая (тепер М. Грушевського), вивісили на даху національний український прапор, побудували барикади. Емігрант із “російської

Україні” Павло Крат, одягнувши ректорську мантію, порізав портрети ректорів. Викликана поліція затримала більше 100 студентів і ув’язнила їх у тюрмі по вул. Баторія (тепер Князя Романа)⁶.

Хоча в результаті голодування студенти були випущені, намісник австрійського цисаря в Галичині вирішив видати Павла Крата, як одного з організаторів студентських заворушень у Львові, російській владі. Тож довелося П. Крату таємно втікати зі Львова. Згодом він опиняється у Канаді.

У цей період, у 1907 р., у Канаді було сформовано українське відділення Соціалістичної партії Канади у Вінніпезі. Ініціаторами його створення стали Василь Головацький і Мирослав Стечишин. До них приєднався Павло Крат. Вони провели у Вінніпезі ряд мітингів, на яких пропагували соціалістичні ідеї. Згодом П. Крат стає одним із керівників українського відділення СПК у Вінніпезі.

Противники соціалістичних ідей всіляко намагалися скомпрометувати П. Крата та його товаришів, усунути їх від політичної діяльності. Для цього влаштовувались різні провокації: Павлові Крату і його товаришам пред’являли звинувачення у порушенні громадського порядку під час проведення передвиборного мітингу, в організації торгівлі пивом в українському відділенні СПК. Двічі відбувався суд, який, однак, змушений був визнати звинувачуваних невинними. “Але робітництво Вінніпегу розуміє, – підкреслювалось з цього приводу в газеті “Червоний прапор”, – що тут захоплено честь усього робітничого люду Канади. Не В. Кульку, не Терненка (псевдонім П. Крата. – Я. М.), не Головацького судять, хочуть судовими коштами задавити молоду робітничу організацію”⁷.

У 1907 р. в Канаді утворились ще два українські відділення Соціалістичної партії Канади – у Портедж ла Прері (провінція Манітоба) і Нанаймо (провінція Британська Колумбія). Зусиллями цих трьох українських відділень СПК було започатковано видання першої соціалістичної газети на американському континенті – “Червоний прапор”, перший номер якої вийшов 15 листопада 1907 р. Редактором її став Павло Крат. Газета, навколо якої згуртувалися члени і прихильники СПК українського походження, публікувала матеріали про становище українських емігрантів в Канаді, висвітлювала розвиток соціалістичного руху, кликала до боротьби. Широко інформувала газета своїх читачів про злиденне життя їхніх братів у Галичині, боротьбу українських студентів з польськими студентами-шовіністами у Львівському університеті.

Газета “Червоний прапор”, редагована П. Кратом, проіснувала до 8 серпня 1908 р. (вийшло 18 номерів). Вона припинила своє існування внаслідок ряду як об’єктивних, так і суб’єктивних причин: український соціалістичний рух тоді був ще досить слабкий, заважало і тертя у керівництві українських відділень СПК.

Продовжила справу “Червоного прапора” газета “Робочий народ”

– орган Української соціал-демократичної партії Канади, перший номер якої вийшов у травні 1908 р. Павло Крат виступив ініціатором руху солідарності заокеанських українських поселенців з визвольною боротьбою населення Східної Галичини, яке зазнавало важкого соціального і національного гніту Австро-Угорської імперії. Приводом до розгортання кампанії солідарності стало вбивство 12 квітня 1908 р. студентом Львівського університету, товаришем П. Крата по боротьбі за український університет у Львові – Мирославом Січинським намісника цисаря в Східній Галичині графа А. Потоцького. Цей терористичний акт мав на меті привернути увагу громадськості світу до становища трудящих Східної Галичини. Мирослава Січинського засудили до страти, яку згодом замінили 20-річним ув'язненням.

У Канаді розгорнулася широка кампанія проти суворого вироку, за звільнення засудженого. З ініціативи П. Крата у серпні 1909 р. у Вінніпезі українські соціалісти створили комітет по визволенню Мирослава Січинського з тюрми “Діброва” у Станіславі. До його складуввійшли В. Кулька, М. Кохановський, М. Стечишин, Т. Томашевський і П. Крат. Поряд з визволенням М. Січинського, комітет ставив завдання використати цю кампанію як для об'єднання робітників і фермерів у США і Канаді у Федерацію українських соціал-демократів, так і для піднесення революційного руху в Галичині.

Було зібрано десятки тисяч підписів проти ув'язнення М. Січинського, розпочався збір коштів для його визволення. На І з'їзді Федерації українських соціал-демократів (27 серпня 1910 р. у Едмонтоні) заслухали звіт про роботу комітету, на його основі створили “Товариство ім. М. Січинського для допомоги визвольному рухові українського народу в Австрії та Росії”. У Головний комітет товариства ввійшли М. Стечишин, Є. Володій, М. Губицький, П. Крат, І. Панчук, О. Сенюк.

У день вбивства А. Потоцького (12 квітня) щороку відбувались мітинги. П. Крат неодноразово виступав у пресі, написав поему “Січинський в неволі”. Незважаючи на труднощі, зібрали 2578 доларів, з них 1552,5 долара переслали комітетові у Галичину. Це дало змогу підкупити охорону тюрми “Діброва”, з якої М. Січинський втік у ніч на 10 листопада 1911 р⁸.

У 1910 р. в Канаді, поряд з кампанією за визволення М. Січинського, розгорнулася акція протесту проти розгулу польських шовіністів у Східній Галичині. Приводом стало вбивство польськими студентами 1 липня 1910 р. соціал-демократа, учасника революційних подій в Росії, борця за український університет у Львові Адама Коцка. Особливу роль у цій кампанії відіграла газета “Робочий народ”.

У 1911 р. П. Крат очолив комітет по підтримці кандидата Української соціал-демократичної партії Канади В. Головацького до канадського парламенту, опублікував на сторінках газети “Робочий народ” серію пропагандистських статей під загальною назвою “Для фермерів”

Велике революційно-пропагандистське значення мали художні твори П. Крата, які виходили до читача через періодичну пресу (газети “Червоний прапор”, “Робочий народ”), так і окремими виданнями.

У 1909 р в м. Едмонтоні місцеве відділення Федерації українських соціал-демократів випустило збірку “Соціалістичні пісні”, упорядковану П. Кратом (під псевдонімом П. Терненко) У ній вміщено 12 пісень, автором більшості з яких був сам упорядник. Це, зокрема, такі: “Не пора”, “Маївка”, “Годі терпіти”, “Ой вже час”. Ряд пісень П. Крат переклав з інших мов (“Разом, товариші, в ногу”, “Червоний прапор”, “Похоронний марш”). Тут же вміщено перший переклад українською мовою “Інтернаціоналу”. Є підстави вважати, що його теж здійснив П. Крат. Це була перша збірка українських революційних пісень на Американському континенті, які активізували громадсько-політичну діяльність української еміграції.

Приблизно наприкінці 1914 або в 1915 р. (рік випуску на книзі не зазначено) побачили світ вірші Павла Крата “За землю і волю”. Як зазначав у передмові Микола Гишка, до неї включено майже всі політичні поезії Павла Терненка – Павла Крата, які він створив до 1914 р. Крім збірки поезій, у Канаді вийшли три збірки його прозових творів, у яких висвітлюється тяжке життя трудящих на Наддніпрянській Україні, їх боротьба проти своїх гнобителів⁹. Писав П. Крат і драматичні твори. Так, 7 грудня 1907 р. у залі читальні ім. Шевченка у Вінніпезі аматорами Українського відділення СПК було поставлено його п'єсу “Жовтневі дні”, яка зображала події на Полтавщині восени 1905 р.

Павло Крат уважно слідкував за подіями в Росії і в Україні напередодні і в період Першої світової війни. Він мав надію побачити Росію вільною через революцію, що могла б вибухнути у результаті поразки Росії у війні. З другого боку, П. Крат був проти війни, адже в такому випадку Росія прагнутиме загарбати Галичину, осередок національно-визвольної боротьби українського народу. Тому він підтримує ті партії, що висунули у своїх програмах лозунг Сполучених Держав Європи, куди б входили держави на автономних правах. П. Крат вірить, що

Надходе день, день визволу і слави,

Зоря його горить кривавим вже огнем...¹⁰.

Напередодні Першої світової війни П. Крат, як і його товариші по ФУСД, чимраз більше відходить від послідовного курсу соціал-демократів. Проте і далі відстоює соціальну революцію, тому свою збірку поезій того часу – “За землю і волю” – завершує заклик до пролетаріату:

Візьми! Й займи місця їх

Сам на вічні віки¹¹.

Павло Крат пов'язував перемогу соціалістичної революції в Росії із майбутнім людства. Проте дійсність була іншою. З України в далеку Канаду надходили звістки про політичні події, які не співпадали з його

поглядами на революцію. Особливо тяжкими були повідомлення про здійснення жорстоких насильств, терору, в тому числі і над його рідною матір'ю, яка була його порадиником і помічником в час, коли він ставав на шлях революційної боротьби. "І не може моє серце погодитися з пануючими тепер на Україні "комуністами", що цю кволу 70-літню удову вони ограбували за свого першого нападу на Київ до послідньої нитки і примусили на старість літ шкандибати пішки 600 верстов на чужину, а вона ж не одного з них вбрала і нагодувала і переховала за революції 1905 року"¹².

У результаті глибокого аналізу подій Павло Крат доходить до висновку, що людей треба рятувати і лікувати від зла, як рятують їхнє тіло від хвороб. "І я побачив, – писав він, – що жодна політика, жодні партії, жодні революції, жодні школи і науки не допоможуть, коли люди не візьмуться... себе від зла очищати, доки більшість людства не стане добримися людьми"¹³.

Павло Крат пропонує своє філософське розуміння людини, добра і зла, а також шляхи виховання людини. Не зі всіма поглядами і положеннями П. Крата можна погодитись (зрештою, ці його погляди ще треба вивчати і аналізувати), але в тому він має рацію, що шляхом насильства і терору суспільство соціальної справедливості побудувати не можна.

Така еволюція поглядів врешті-решт привела Крата до релігії, проти якої він ще зовсім недавно боровся. Свої погляди він висловлює в працях "Із Христом повоскресаймо" (Торонто, 1923), "Дослідження Бога" (без зазначення місця і року). З 1923 р. він видає в Торонто журнал "Віра та Знання", на сторінках якого, поряд, із матеріалами на релігійну тематику, знайомить читачів з історією церкви на Україні, діяльністю видатних українських діячів, суспільною думкою. Того ж року він веде активне листування з М.С. Грушевським, намагаючись залучити його до співробітництва у журналі, а також до написання "Історії релігійної думки на Україні". П. Крат докладає чимало зусиль для видання англійською мовою "Історії України" М.С. Грушевського.

У 1924 – 1939 рр. Павло Крат часто бував у Західній Україні, де заснував релігійні общини Євангельсько-Реформаторської Церкви, видав (1932 р., Коломия) посібник з організації цих общин – "Як виглядає устрій реформованої церкви, що тримається пресвітерського систему". Однак П. Крат не підтримував тези про необхідність поділу християнської релігії. "Я не зацофаний сектант. Хоч належу до секти пресвітерської, але у мене перед очима Єдина Неподільна Церква Христова", – писав П. Крат до М.С. Грушевського¹⁴.

Помер П. Крат у Торонто в 1952 р.

Погляди Павла Крата були суперечливими, непослідовними. Він намагався поєднати марксизм з романтичним патріотизмом, хитався між лібералами та консерваторами. Проте необхідно підкреслити, що був Павло Крат неординарною особистістю, визначним оратором,

письменником, і в період своєї бурхливої політичної діяльності зробив багато для розвитку суспільно-політичного життя українських емігрантів у Канаді.

Примітки:

- ¹ Крат П. Як я почав знову молитись // Віра та Знання. – Торонто, 1923. – № 1. – С. 11-12.
- ² Селянин. – Чернівці, 1903. – № 1. – С. 3.
- ³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 372. – Арк. 7.
- ⁴ Правда. – Львів, 1905. – № 1.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Крип'якевич Р. Історик України // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 83.
- ⁷ Червоний прапор. – Вінніпег, 1908. – 11 січ.
- ⁸ Робочий народ. – Вінніпег. – 1911. – 6 груд.
- ⁹ Крат П. Кров за кров. Оповідання з життя на Київщині. – Вінніпег: Накладом редакції “Робочого народу”, 140. – 16 с.; Його ж. Візита “Червоної дружини”. Образ з революційних розрухів на Полтавщині в літі 1906 року. – Вінніпег: Червоний прапор, 1912. – 19 с.; Його ж. Коли легше буде? – Вінніпег: Червоний прапор”, 1912. – 15 с.
- ¹⁰ М. Павликови // Робочий народ. – 1913. – 17 верес.
- ¹¹ Крат П. За землю і волю! – Вінніпег, б.в., 1914. – С. 64.
- ¹² Крат П. Як я почав знову молитися... – С. 12.
- ¹³ Крат П. Віджитки в людській натурі, або наука, як пізнати себе, щоб стати дійсною людиною. – Торонто, 1920. – С. 6.
- ¹⁴ ЦДА України в м. Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Од. зб. 566. – Арк. 5.

ЯНА ТАРАВСЬКА

Київський національний лінгвістичний університет
Київ

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ ЖУКА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перш ніж взяти участь у заснуванні та діяльності “Союзу визволення України” (СВУ) – безпартійної організації українців-емігрантів з Наддніпрянщини, що постала у Львові з початком Першої світової війни – Андрій Ількович (Ілліч) Жук пройшов довгий та непростий шлях професійного революціонера¹. Його багатогранне життя та діяльність ще не стали предметом наукових досліджень, хоча в різний час було опубліковано кілька статей науково-довідкового, біографічного, спеціального або публіцистичного змісту². Сьогодні досить активно досліджується його участь у кооперативному русі в Галичині, а також журналістська діяльність³. Згадки про А. Жука містяться й у синтетичних